

În sprijinul perfecționării

CRISTALIZAREA INSTITUȚIEI SULTANALE ÎN IMPERIUL OTOMAN (SEC. XIV—XVI)

MIHAI MAXIM

Procesul constituirii statului otoman și instituțiilor sale, în forme clasice, presupunând o *sinteză* realizată din fuziunea elementelor turco-asiatice, arabo-musulmane și bizantino-balcanice, a fost un fenomen complex și de durată, întins pe parcursul a circa două secole și jumătate (1300—1550). A fost un drum lung și complicat de la micul principat de margine (*uc beyliđi*) al lui Osman la imperiul tricontinental, cu pretenții de dominație universală, al lui Süleyman Legiuitorul.

Imbinarea unor tradiții centralizatoare, de tip militar, mongole (cu anumite influențe chineze), cu elemente iraniane, birocratice, în tipare musulmane, a constituit caracteristica principală a guvernării ilhanide a lui Ghazan Han (1294—1305). Această guvernare a fost luată ca model de către Bayezid I, primul *sultan* și *imperator* otoman, recunoscut ca atare, oficial, de califul abbasid și, respectiv, suveranii europeni, fiind apoi continuată de către succesorii săi. Față de această pecete marcată a Asiei, Mehmed al II-lea avea să facă un nou pas înainte, acest „adevărat fondator al Imperiului otoman” considerându-se moștenitor al împăraților bizantini, al gândirii politice și strategice romano-bizantine. Următorul moment decisiv în crearea sintezei otomane l-a reprezentat cucerirea Orientului și în special a Egiptului (1517), urmată de luarea sub protecție a cetăților sfinte ale Islamului, Mecca și Medina. Pe lângă ipostazele anterioare de han turco-mongol și de împărat romano-bizantin, mai apărea acum una: aceea de conducător al Comunității muhammedane (*Umma*), care revenea, după căderea Califatului abbasid de la Cairo, suveranului otoman. Padișahul otoman devenea astfel un triplu suveran, iar statul otoman și instituțiile sale își găseau împlinirea lor clasică, la capătul unei triple sinteze, în timpul domniei lui Süleyman I (1520—1566), supranumit, în mod semnificativ, Legiuitorul (*Kanunî*).

Această poziție excepțională a împăraților otomani, care adunaseră treptat un număr impresionant de coroane și titluri de mare tradiție și prestigiu, este cu mândrie afirmată de Süleyman într-un document reprezentativ pentru ideologia imperială otomană — faimoasa inscripție de la Tighina (1538); „Sînt rob al lui Allah și sultanul acestei lumi. Prin grația lui Dumnezeu sînt capul Comunității lui Muhammad. Puterea lui Allah și minunile lui Muhammad sînt călăuzele mele. Sînt Süleyman, în numele căruia se citește *hutba* (predica de vineri — M.M.) la Mecca și Medina. În Bagdad sînt șah, în Bizanț mi se spune Caesar, și în Egipt sultan; (sînt cel) care-și trimite flotele pe mările Europei, în Magreb și în India. Sînt sultanul care a luat coroana și tronul Ungariei și le-a dăruit unui umil rob (Ioan Zapolya — M.M.)”¹.

¹ Mihail Guboglu, *Paleografia și diplomația turco-osmană. Studiu și album*, București, 1958, p. 133; Halil Inalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600*, New York-Washington, 1973, p. 41.

Sînt aici, în acest document al epocii de apogeu al puterii otomane, temerurile „legale“, invocate de împărații otomani în susținerea „dreptului“ lor la dominație universală, contestînd altor suverani, și în special împăratului romano-german și șahului iranian-șii, pretenții similare.

Dar pînă la acest moment de vîrf, a trebuit să treacă un drum lung, în care sinteza otomană a acumulat elementele componente și a avut drept rezultat cristalizarea instituțională a statului otoman. Toate instituțiile de bază ale statului otoman poartă această pecete a triplei sinteze, realizată din fuziunea elementelor turco-asiatice, arabo-musulmane și bizantino-balcanice, deși nu totdeauna este posibilă o delimitare netă a acestor elemente, fiindcă acestea n-au existat în forme „pure“; bunăoară, componenta bizantină constituie ea însăși un element de sinteză, cu aportul elementelor orientale, componenta arabo-musulmană cuprinde și influențe bizantine etc.

Principala instituție a statului otoman a fost, fără îndoială, *sultanatul*, instituție-cheie a statului otoman și chintesență a sistemului specific (oriental-asiatic) de guvernare.

Evoluția titlului purtat de suveranii otomani ilustrează ea însăși creșterea treptată a formațiunii statale otomane pînă la dimensiunile colosale din secolele XVI—XVII. Astfel, dacă primii suverani otomani, dintr-o perioadă de dependență politică încă de statul Ilhanizilor din Iran (pînă la 1330—1335), au purtat titlul de *han* (de la asiaticul *kaan*, *kagan*), *emir* și *bey* (ultimul întilnit chiar și în timpul lui Mehmed al II-lea), accidental și sultan, în schimb Murad I (1360—1389), căruia îi revin mari merite în organizarea instituțională și fiscală a statului otoman, se numește deja *hudavendigâr* (*hünkâr*), în sens de „Augustul“, cu nuanță imperială, conferită și de titlul de *han*. Oficial, Bayezid I este cel care solicită și obține pe la 1395—1396, de la califul abbasid de la Cairo, titlul de *sultan*, deținut odinioară, de la jumătatea secolului al XI-lea, de către suveranii selgiuchizi și desemnînd o autoritate superioară aceleia a celorlalți emiri. Or, strălucitele victorii ale lui Bayezid în Europa și în Asia îl ridicau pe acesta deasupra celorlalți emiri anatolieni, pe care i-a și supus, după cum desființarea „împărăției“ lui Șişman, de la Târnovo, în 1393 și, mai ales, izbînda hotărîtoare de la Nikopole asupra cruciaților i-au determinat pe europeni să folosească pentru Yildirim titlul de *imperator* (*imperator Turcarum*)².

Mehmed II (1451—1481) este împărat necontestat pentru ai săi, ca și pentru Yildirim titlul de *imperator* (*imperator Turcarum*)².

ratul moștenitor al Imperiului roman, ale cărui însemne, transmise în 476 împăratului Zenon la Constantinopol, au fost preluate de el, cuceritorul Constantinopolului. Cel care dăduse statului său o capitală cu adevărat imperială — Constantinopolul, și „plămîni“ acesteia — Strimtorile, Fatih, deci, începe deja să reabiliteze titlul de *calif* (ar. *halife*), devalorizat treptat din secolul al X-lea, cînd, pe lângă califatul de Bagdad, apar, „nelegal“, califatele fatimid, în Egipt (910), și de Córdoba, în Spania (929). Revenirea la tradiția califului unic nu era, însă, posibilă decît dacă un suveran musulman, în cazul de față cel otoman, ar fi devenit *de facto* (ca forță militară) și *de jure* (ca stăpînitor al ținuturilor islamice

² Hurmuzaki-Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, București, 1890, doc. CCCXVIII, p. 376—377; doc. CCCXXII, p. 380; doc. CCCXIV, p. 387.

de prestigiu și, în primul rând, ca „protector“ al Meccăi și Medinei, centrele sfinte ale Islamului) un lider necontestat al Comunității islamice. Un pas important în această direcție se realizează deja sub Mehmed II, pe care curtea ghiraidă din Crimeea îl numea la 1476 „sultanul lumii islamice și al musulmanilor“ (și „moștenitorul suveranilor arabi și persani și turci“)³, iar „împăratul“ (*hakan*) însuși, în cunoscutul *ahidname* („legământ“), reinnoit lui Ștefan cel Mare în primăvara lui 1480, vorbește de „Califatul Cuibului Casei lui Osman“ (*Hilâfet-i Aşiyân-i Al-i Osman*)⁴. Preluarea atribuțiilor califale, în sensul arătat mai sus — fără ca o ceremonie oficială *ad-hoc* să fi avut loc vreodată —, s-a făcut de către Selim I (1517), care, însă, nu s-a grăbit să preia și titlul — devalorizat, cum am văzut —, de calif, ci doar calitatea cea mai înaltă de conducător al Comunității islamice, de organizator și purtător victorios al „războaielor sfinte“ (*ğhihad, gaza*) împotriva Creștinătății (*Respublica Christiana*) ori a altor dușmani ai „dreptei credințe“, inclusiv împotriva „ereticeilor“ și iți iranieni. „Sabia Islamului e în mâinile noastre“⁵, spunea încă Mehmed II, conștient de rolul conducător ce revenea suveranilor otomani în mobilizarea lumii islamice „pe calea lui Allah“⁶. Cu Selim I și Süleyman I, suveranul otoman devine, astfel, „protector al celor două cetăți sfinte“ (*Hadim ül-Haremeyn üç-Şerifeyn*) și „padișah al Islamului“⁷, atribuindu-și titlul, în special pe monede, de *şah* (ulterior *şahinşah*) și *padişah*. Ultimul titlu s-a impus treptat asupra celorlalte, cu semnificația de „mare păstrător (păzitor)“⁶ al Islamului, al centrelor sfinte ale acestuia, al drumurilor de pelerinaj. Astfel, așa cum s-a dovedit încă mai demult, sultanii otomani au preferat în secolele XVI—XVII să-și spună „padișahi“, în sensul arătat, și mai rar „califi“, titlu revigorat abia în secolul al XVIII-lea, cind slăbiciunea militară a Imperiului otoman în fața asaltului marilor puteri creștine Rusia și Austria a determinat apelul la solidaritatea tuturor musulmanilor, sub conducerea „califului“ otoman.

Elemente turco-mongole ale instituției sultanale. De la vechii turci din Asia Centrală, de la mongoli și selgiuchizi, otomanii au preluat pentru instituția suveranității o serie de elemente durabile. Cel mai important dintre acestea l-a constituit ponderea deosebită acordată „legii suveranului“ (*lex principis*, turc. *örf*) sau dreptului consuetudinar, moștenire a epocii, îndelungate, cînd popoarele turco-mongole nu trecuseră încă la Islam (sec. X). Guvernarea bazată nu numai pe

³ *Documente turcești privind istoria României*, Vol. I, întocmit de Mustafa A. Mehmed, București, 1976, doc. 4, p. 4.

⁴ *Ibidem*, doc. 5, p. 6.

⁵ H. Inalcik, *The Ottoman Empire*, p. 56—57.

⁶ E semnificativ că cronicarul otoman, de origine persană, Idris Bitlisi, care și-a scris opera între 1502 și 1505, deci înainte de cucerirea Egiptului (1517), numește Adrianopolul, capitala otomană din prima jumătate a secolului al XV-lea, drept „curtea Califatului“ (*Cronici turcești privind Țările Române*, vol. I, întocmit de M. Guboglu și M. A. Mehmed, București, 1966, p. 166), situație, care reflectă, de fapt, poziția capitalei otomane în ochii lumii islamice la începutul veacului XV.

⁷ Sau „padișah al Meccăi și Medinai“ (*Mekke ve Medine padişahi*), care precede titlul de „*halife-i hazret-i Resul-i seyyidü'l-mürsefin*“ („locuitor al sfântului Profet, domnul prorocilor“). Cf. Cengiz Orhonlu, *Telhisler*, Istanbul, 1970, doc. 17, 18.

⁸ L. Z. Budagov, *Sravnitel'nyi slovar' turetzko-tatarskih narečii*, I, St. Petersburg, 1869, p. 308. Pentru poloni (1597), termenul *patyschah* „înseamnă domn autocrat“, regele pretinzind și el acest titlu (I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone*, sec. al XVII-lea, București, 1983, doc. 199, p. 384).

„legea sfântă“ muhammedană (*şeriat*), ci și pe „legea rațională“ (*töre, yasa* la turco-mongolii din Asia Centrală, *siyasa* la mameluci, *kanun* și *örf* la otomani) a devenit o caracteristică a sistemului otoman, surprinsă de cronicarul Aşikpaşazade (sec. XV) chiar pentru domnia lui Osman I⁹ și justificată teoretic, în timpul lui Mehmed II, de către Tursun Bey, istoric aflat în slujbe înalte; „Guvernarea bazată doar pe rațiune — spune Tursun Bey — este numai *yasak*-ul sultanice; guvernarea bazată pe principii care asigură fericirea în această lume și în cea de apoi este numită politica divină sau *şeriat*. Profetul a predicat *şeriatul*. Dar numai autoritatea unui suveran poate institui aceste politici“¹⁰. Dintre toate creaturile, continuă istoricul, „numai omul este înzestrat cu vorbire și gândire. Dar pentru a trăi în ordine și liniște, oamenii au nevoie de un padişah. Acesta *trebuie să fie înzestrat cu puteri nelimitate, absolute*. Politica lui se numește *örf*“ (subl. ns. — M.M.)¹¹.

Apare, astfel, și teoretizarea absolutismului puterii sultanale. Voința suveranului, legea rațională s-au impus, alături și chiar separat de *şeriat*, în armată, prin crearea instituției *kadiatului militar (kadiaskerlik)*. Abaterile militarilor, împărțirea moștenirilor lor etc erau judecate și reglementate nu de către tribunalele religioase (*şer'i mahkemeler*), ci de către judecători militari (*kadiaskerler, kazaskerler*), cum se poate vedea, bunăoară, dintr-un *kanunnâme* emis pentru Chilia și Cetatea Albă, la scurt timp după cucerirea din 1484¹². Suveranul instituie impozite noi sau menține pe cele vechi, pe baza tradiției, a obiceiului (turc. *'adet*, devenit ulterior sinonim cu impozit). Acest fapt a jucat un rol hotărâtor în păstrarea obiceiurilor locale și preluarea sistemului tradițional de dări și impozite, în temeiul unor legiuri anterioare cuceririi otomane. *Kanunnâme*-lele padişahilor otomani menționează, de altfel, în chip expres legiurile preotomane, ca cele ale regilor unguri, ale „lui Hasan Padişah“ (Uzun Hasan)¹³ etc. Intervenția legii prin ciare se face mai ales în sfera activităților economice, rămase în afara *şeriat*-ului, care nici nu putea să ofere soluții unor situații concrete ivite cca 1000 de ani mai târziu, ca baterea de monedă, taxele vamale (*gümrük*), privilegiile comerciale, monopolul de stat asupra unor articole de primă necesitate, precum săpunul, cerealele și ceara, stabilirea veniturilor Vistleriei etc. Deși dreptul penal se bazează pe *şeriat*, totuși sultanul își arogă o serie de drepturi în stabilirea pedepselor.

S-a ajuns, astfel, treptat la o adevărată opoziție dintre *kanun*, ca expresie a dreptului de stat, laic, și *şeriat*, dreptul canonic, exprimată limpede de unele rapoarte rezumative (*telhis*) ale marilor viziri către sultan¹⁴.

Pentru istoria Sud-estului european, pentru raporturile dintre puterea otomană și ținuturile luate în stăpânire ori în stare tributară, această atitudine suplă și tolerantă față de obiceiurile și tradițiile locale practicate de otomani, precum și rolul, pînă la urmă preponderent, deținut de rațiunea de stat față de precep-

⁹ Apud Süheyl Beken. *Osmanlı Paleografyası*, II. *Kroniklerden Seçmeler*, Ankara, 1969, p. 8 (capitolul care „face cunoscut legile și poruncile lui Osman Gazi“ : *Osman Gazinin kanununun ve ahkâmın bildirir*).

¹⁰ H. Inalcik, *The Ottoman Empire*, p. 67—68.

¹¹ H. Inalcik, *Osmanlı Hukukuna Giriş. Örfi-Sultanî Hukuk ve Fatih' in kanunları*, în „Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi“, vol. XIII, iun. 1958, nr. 2, p. 124.

¹² Radu Manolescu (coord.), Mihail Guboglu, Florentina Căzan, Stelian Brezeanu, Mihai Maxim, Gheorghe Zbucnea, *Oraşul medieval. Culegere de texte*, Bucureşti, 1976, p. 179, 181.

¹³ Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, Bucureşti, 1974, doc. 4, p. 14—16.

¹⁴ C. Orhonlu, *Telhisler*, p. 17—18, 125.

tele religioase, au avut consecințe din cele mai importante. Ele explică între altele, atît rapida implantare, cît și lunga durabilitate ale dominației otomane în această parte a lumii.

De mare importanță a fost, de asemenea, concepția de guvernare moștenită de otomani din Asia Centrală și care recomanda o atitudine moderată, rațională față de contribuabili, întrucît fără aceștia era de neconceput o armată puternică, iar fără ea statul însuși. Astfel, *Kutadgu Bilig* (Știința despre fericire), scriere turcă de la 1069, elaborată pentru hanul Karahanid' din Asia Centrală, menționa ;

„Pentru a controla *statul*, e nevoie de o mare *armată*. Pentru a întreține trupele, e nevoie de o mare *bogăție*. Ca să obții această bogăție, *poporul* (contribuabilii — M.M.) trebuie să fie prosper. Pentru ca poporul să fie prosper, *legile* trebuie să fie drepte. Dacă vreuna din acestea va fi neglijată, statul se va prăbuși“¹⁵.

Aceeași concepție o regăsim la marele vizir otoman Lutfi Pașa (mijlocul secolului al XVI-lea) ;

„Statul se ține prin vistierie. Vistieria se ține (plină) prin bună rîndială și nu prin samavolnicii“, dar mai ales în *Kitabêi Müstetab*, „tratat“ din secolul al XVII-lea ;

„Deci ceea ce stă scris în cărțile de istorie sînt aceste trei lucruri, prin care sultanatul ființează și durează ; 1) *raiaua* ; 2) *vistieria* ; 3) *armata*. Căci de la raiale provine vistieria, de la vistierie armata, iar cu armată se biruie dușmanul“¹⁶.

Ulterior, aceste tradiții turcice, alături de recomandările rafinatei și multi-milenarei birocrății persane și ale legii islamice, vor fi sintetizate în aceste 8 principii ale lumii turco-persano-islamice alcătuint așa-zisul „cerc al dreptății“ (*adalet cemberi*) : 1) un stat are nevoie de o autoritate suverană, care să întărească legea rațională și legea sfîntă ; 2) ca să aibă autoritate, un suveran trebuie să-și exercite puterea ; 3) ca să aibă putere și control, el are nevoie de o mare armată ; 4) ca să aibă armată, el trebuie să aibă bogăție ; 5) ca să aibă bogăție, el are nevoie de un popor prosper ; 6) ca să aibă supuși prosperi, el are nevoie de legi drepte ; 7) ca să aibă legi drepte și puternice, e nevoie de stat ; 8) ca să existe stat, e nevoie de autoritate suverană¹⁷.

Emiterea, deci, a acelor faimoase „cărți ale dreptății“ (*adaletnameler*), din perioada declinului statului otoman, izvoara nu dintr-o presupusă dragoste curată pentru contribuabil, ci din acest străvechi calcul politic și economic, preluat de otomani atît din Asia Centrală, cît și de la iranieni, prin Selgiuchizi.

Tot din Asia Centrală au preluat turcii otomani vechi credințe, precum aceea a originii divine a hanilor (kaganilor), al căror sînge nu trebuia vărsat (de unde practica suprimării acestora prin înăbușire), visul turco-mongol de dominație mondială, preluat în epoca otomană de „legenda mărului roșu“¹⁸, precum și elemente legate de titlul suveranului, ceremonial și simbolistică.

¹⁵ H. Inalcık, *The Ottoman Empire*, p. 66.

¹⁶ Apud Mihai Maxim, *Izvoare noi privind declinul statului otoman : HAB-NAME și KITAB-I MÜSTETAB*, în „A.U.B.I.“, XVII/1978, p. 136—137.

¹⁷ Joel Shinder, *Early Ottoman Administration in the Wilderness : Some Limits on Comparison*, în „I.J.M.E.S.“, vol. 9/1978, p. 499.

¹⁸ În ansamblu, acest „măr roșu“ simboliza stăpînirea lumii. Detalii la E. Rossi, *La leggenda turco-bizantina del Pomo Rosso*, în „Studi Bizantini e Neo Ellenici“, vol. V, Roma, 1939, p. 542—553.

E vorba, pe de o parte, de preluarea titlului de *sultan* (*dhoul-sultan*), semnificând „deținător de putere“, pe care-l aveau deja (după unii suverani arabi) suveranii selgiuchizi, începînd cu Tuğrul Beg (1055), de preluarea unor însemne ale puterii, precum cel constînd din 9 cozi de cal (*tuğ*) pentru *han*, și de unele simboluri ale puterii „regale“, ca arcul, săgeata, cupa, boneta, centura, calul, toba, topuzul și steagul. S-a vorbit, de asemenea, de o anume simplitate și sobrietate, transmisă suveranilor otomani de vechile practici turcice, dar acest lucru este evident, valabil doar pentru prima perioadă („clasică“) a suveranilor otomani, legată de specificul activității militare.

Elementele arabo-musulmane au fost transmise instituției sultanale în două etape: mai întîi prin Selgiuchizi, unde Islamul a fost receptat în varianta sa persană, teoretizată de Al-Ghazali (m. 1111), și apoi după cucerirea lumii arabe de către otomani în secolul al XVI-lea. Din prima etapă otomanii au preluat concepția persano-islamică despre suveranul-model, recomandat de „Oglinzile prinților“, și despre sistemul de guvernare. Suveranii erau considerați, în această viziune, ca aleșii lui Allah și locuitorii săi („umbra“ sa) pe pămînt, unde trebuiau să guverneze cu dreptate și moderație. După cucerirea țărilor arabe și luarea sub protecție a centrelor sfinte ale Islamului, padișahii otomani au dobîndit o nouă calitate — aceea de imami (șefi supremi ai Comunității muhammedane). Influența arabo-musulmană asupra sultanului avea, deci, să se exercite pe această cale, a instituției califale, în special din perioada abbasidă, cînd imamul devenise un suveran absolut, întrunind în persoana sa pe șeful spiritual, politic și militar al Comunității, plasat oarecum de-asupra acesteia, păzit de o etichetă foarte strictă și de gărzi numeroase, treburile guvernării fiind încredințate unui vizir („ajutător“, „asistent“). După Süleyman Magnificul, și padișahii otomani se vor comporta tot mai mult ca și vechii califi abbasizi.

Elementele bizantine au avut o pondere deosebită în cristalizarea instituției sultanale în forma ei clasică. Numeroase fapte și mărturii istorice atestă continuitatea dintre forma greco-bizantină și cea turco-islamică a Imperiului unic. Nicolae Iorga a vorbit despre „noua monarhie romană a lui Mehmed II, un Iustinian musulman, care prin cucerirea Imperiului bizantin a intrat în limitele frontierelor bizantine“¹⁹. Împăratul otoman, preciza marele istoric, a moștenit gîndirea politico-strategică romano-bizantină, urmărind refacerea Imperiului roman, sprijinit pe frontiere naturale (Dunăre, Sava, Drava, Eufrat), cît și pe stăpînirea mărilor învecinate (thalassocrația otomană). Să adăugăm că a existat și o dromocrație otomană, care în Europa a reluat vechile drumuri romano-bizantine. Unul din contemporanii lui Fatih scria despre acesta: „În mintea sa trebuie să fie numai un imperiu, numai o credință și numai o suveranitate în întreaga lume. Pentru aceasta nici un loc nu-i mai potrivit în această lume ca Istanbulul“²⁰. De remarcă că, de fapt, se întîlneau acum, la suveranul otoman, atît concepția romano-bizantină despre imperiul unic, cît și vechea credință turco-mongolă despre dominația universală, hărăzită, chipurile, turco-mongolilor, dimpreună cu doctrina islamică a unui *Imperium mundi* muhammedan.

¹⁹ N. Iorga, *Curs de istorie universală din 1933—1934*, Universitatea din București, p. 539.

²⁰ Cit. de H. Inalcik, în *A History of the Ottoman Empire to 1730*. Chapters by V. J. Parry and Others, edited by M. A. Cook, Cambridge University Press, 1976, p. 41.

„Distrugătorul Imperiului (...) — scria Nicolae Iorga despre Mehmed II — era de fapt restauratorul lui“²¹.

Pentru a da legitimitate succesiunii sale la tronul bizantin, Fatih s-a înrudit cu Comnenii și cu Paleologii, căsătorindu-se cu Anna, fiica împăratului de Trapezunt, David Comnen, cu Elena, fiica despotului Mcreii Paleologilor, ca și cu Tamara, fiica lui Sphrantzes. După cronicarul Ibn Kemal (m. 1535), Mehmed II ar fi adoptat principiul executării oricărui grec de singe imperial, care avea pretenții de suveranitate. În acest cadru se plasează și uciderea Comnenilor, după interceptarea corespondenței lor cu Uzun Hasan, hanul de Akkoyunlu. Tinărul pa-dișah a comandat și scrierea unei istorii a Imperiului roman, ceea ce indică aceeași preocupare de a sublinia continuitatea dintre Imperiul roman și cel otoman.

În ce-l privește pe Süleyman Magnificul, acesta n-a recunoscut lui Carol Quintul titlul imperial, obținut în 1519 și confirmat de papă, prin încoronarea din 1530, de la Bologna, întrucît se considera singurul moștenitor legitim al Imperiului (roman), Carol fiind recunoscut doar ca rege al Spaniei, iar Ferdinand, „regele romanilor“, numai ca „rege al Vienei“ (*Beç kiralı*). „Sultanul Soliman spune adesea: „La Roma! La Roma!“ și (...) pune să fie numit el însuși Caesar“, comunică ambasadorul venețian în mai 1531¹². Abia din 1606, după pacea de la Zsitvatorok, vor accepta otomanii să-l numească și pe suveranul romano-german pa-dișah, titlu rezervat pînă atunci, dintre monarhii străini, numai regelui Franței.

În final, prin sinteza celor trei influențe arătate mai sus, a rezultat, pe deplin cristalizată, instituția sultanatului otoman, care a cunoscut epoca sa clasică, de apogeu, sub Süleyman I Kanunî (1520—1566).

Așadar, pa-dișahul otoman este șef politico-administrativ, căci orice act de însemnătate politică majoră trebuie să fie sancționat de el, după cum tot de el atîrnă și întreaga administrație, chiar dacă el poate delega aceste atribuții marelui vizir, considerat „împuternicitul său absolut“ (*vekil-i mutlak*). În aceeași calitate, suveranul prezidează personal pînă la 1475, apoi urmărește tainic și controlează oficial, prin rapoartele marelui vizir, activitatea Divanului Imperial (*Divan-ı Humâyün*), un fel de „Consiliu de Stat“, cum s-a spus, adică suprema instituție administrativă, politică și juridică în stat, după sultan. Totodată, pa-dișahul este emitent de legi, elaborînd codice de legi (*kārunnâme*) sau legi (*kanun*), alături și uneori chiar în opoziție cu legislația canonică (*șeriat*). Este, cum am mai spus, semnificativ, că lui Süleyman i s-a spus, încă din timpul vieții, „Legiuitorul“ (*Kanunî*). În lipsa unui organism reprezentativ de guvernare, de tipul Parlamentului englez, fie și într-o formă embrionară, atributele legislative revin, deci, suveranului. De asemenea, sultanul este comandantul suprem al oastei, chiar dacă el poate delega această calitate, cu titlul de *serdar-ı ekrem* (marele serdar) marelui vizir. În această calitate, el își îndeplinește și prima îndatorire de șef al Comunității islamice, aceea de a organiza și conduce periodic „războiul sfînt“ (*gazâ, ğihad*). Astfel, suveranul otoman este nu numai șef laic, ci și șef spiritual, ceea ce constituie o trăsătură esențială a monarhiilor oriental-asiatice, diferită de situația din Apus, unde există o dualitate a puterii laice, reprezentată de împărat, și a puterii spirituale, reprezentată de papă. În ipostaza sa de cap al Comunității musulmane, titlu pe care, cum am văzut, Süleyman îl afișa cu mîndrie chiar în fruntea numeroaselor sale titluri, pa-dișahul trebuia să mai conducă lupta împo-

²¹ Nicolae Iorga, *Istoria vieții bizantine*, trad. de Maria Holban, București, 1974, p. 597.

²² Apud J. Ursu, *La politique orientale de François I-er (1515—1547)*, Paris, 1908, p. 55, n. 1.

triva „ereticii” (șiiți, în primul rând), ceea ce, de fapt, era doar o altă formă de *ghad*, cel major (cu sufletul, pentru purificare), alături de cel minor (cu sabia). De asemenea, ca „protector al celor două cetăți” sfinte, sultanul trebuia să asigure protecția drumurilor de pelerinaj și să acorde ajutoare materiale celor două centre ale Islamului. În fine, tot ca șef spiritual, suveranul asista la slujba de vineri, în timpul căreia predica (*hutba*) se rostea în numele său — unul din cele două atribute ale suveranității, alături de baterea de monedă (*sikke*) —, după cum era dator să intervină direct, în anumite momente, pentru a păstra bunele moravuri musulmane, pentru a impune respectarea îndatoririlor religioase de către membrii Comunității, pedepsind consumul de băuturi alcoolice, adulterul etc.

Intrunind atâtea atribuții, este suveranul otoman un monarh absolut? Dacă avem în vedere că monarhia absolută corespunde societăților aflate în perioada de tranziție de la feudalism la capitalism și care presupun existența unei burghezii, alături de nobilime, față de care monarhul încearcă, aparent, să acționeze ca un „superarbitru”, *stricto sensu* nu putem vorbi de monarhie absolută, cel puțin în această perioadă, în Imperiul otoman. Mai curînd putem vorbi de o despoție orientală, în prelungirea celor din antichitate. Marx considera că statul otoman era organizat „pe principii democratice-despotice”, înțelegînd prin aceasta că, dintre musulmani, fiecare individ putea ajunge, în principiu cu șanse egale, pînă la postul de mare vizir, dar și că guvernarea sultanului era despotică.

Intr-adevăr, în perioada clasică (sec. XIV—XVI), sultanul nu trebuia să dea socoteală nimănui pentru activitatea sa, fiind de-asupra legilor, cum observau ambasadorii occidentali. Este adevărat, teoretic el era înfrînat de prescripțiile legii canonice, pentru care era consultat *șeyh-ül-Islam*-ul (marele muftiu), un fel de „jurisconsult suprem” (nu șeful ierarhiei musulmane, al cărei cap rămînea sultanul. De altfel, Islamul nu cunoaște o organizare de genul bisericii creștine). Cum însă sultanul putea destitui pe *șeyh-ül-Islam*, rezultă că, practic, un sultan puternic putea să înlăture fără dificultăți o asemenea piedică. Desigur, lucrurile se vor schimba mai tirziu, cînd pe tron au urcat oameni slabi, manevrați de ulemaie („doctori ai legii” musulmane), sprijiniți de brațul armat al ienicerilor. În perioada clasică, padișahul dispunea de o imensă bază materială, care să-i asigure puterea (87% din pămînturi la 1528), de o ienicerime și o călărime de Poartă (*sipahi*), permanente și cu leafă, fidele*, de o vistierie proprie („Vistieria Interioară”, despărțită de cea „Exterioară”, a statului, în cea dintîi intrînd uneori și haraciul românesc, ca „cheltuieli de buzunar” pentru sultan), de 1/5 (*pençik*) din prizonierii de război etc, situație atît de diferită de Occidentul medieval clasic (în regatul Franței, bunăoară, domeniul primilor Capetieni abia cuprindea 1,5% din pămînturile regatului). Apoi, iarăși spre deosebire de Occident, în Imperiul otoman puterile (militară, administrativă, juridico-religioasă și financiară) erau împărțite și *neutralizate reciproc* atît la nivel local (între beilerbei, kadiu și defterdar), cit și la nivel central (între marele vizir, *șeyh-ül-Islam* și marele defterdar). În fine, autonomiile locale, sistemul *millet* (al comunităților nemusulmane, cu organizare proprie) nu constituiau o piedică pentru autoritatea padișahală, la nevoie (și cunoaștem suficiente asemenea exemple). Iată de ce nu putem admite

* Spre deosebire de sipahi-timarioți, care alcătuiau călărimea de țară, mobilizată doar pentru campanii și recompensată cu veniturile unor pămînturi (beneficii).

opinia lui Stanford Shaw potrivit căreia sultanul rămânea „cu foarte limitată putere“²³

În consecință, padișahul este, după expresia cărturarilor otomani, „inima lumii“ otomane, centrul întregii „mașinării“ a statului otoman, care precum ceașornicul, are nevoie de acest impuls din afară pentru a funcționa, în timp ce în Occident mecanismul se baza pe autoreglare. Machiavelli, în *Principele*, indica cu claritate această deosebire fundamentală dintre cele două sisteme de guvernare (occidental-european și oriental-asiatic), reprezentate de Franța și Imperiul otoman, arătînd că „Întreaga monarhie a sultanului este condusă de un singur om, iar ceilalți sînt slujitorii lui (de fapt, în terminologia otomană, *robii* lui-M.M.)... Dimpotrivă, regele Franței este înconjurat în țara lui de un mare număr de nobili, de veche tradiție (...) și care au privilegiile lor, pe care regele nu le poate lua, fără a fi în primejdie el însuși“. Așadar, „este greu să cucerești țara sultanului, dar, că, odată ocupată, este foarte ușor s-o ții în stăpînire“²⁴.

---

²³ Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. I, Cambridge University Press, Cambridge-London-New York-Melbourne, 1976, p. 165.

²⁴ Niccolò Machiavelli, *Principele*, Edit. Științifică, 1960, p. 21.